

Марта ВАТРАЛЬ

Ягайлонський Університет / Uniwersytet Jagielloński

Уршуля ПЕЧЕК

Ягайлонський Університет / Uniwersytet Jagielloński

Тото, што ся лишыло¹

Streszczenie

To, co zostało

Artykuł jest próbą przedstawienia jak (i czy w ogóle) akcja wysiedleńcza z 1947 r. wpłynęła na młode pokolenie osób pochodzenia łemkowskiego (nazwanych wnukami akcji „Wisła”). Autorki przytaczają wypowiedzi przedstawicieli różnych opcji tożsamości łemkowskiej – Łemków, którzy wychowali się w rodzinach kultywujących tradycje i zachowujących język, pół-Łemkiny, której jeden rodzic jest pochodzenia łemkowskiego, ale nie jest to fakt mający znaczenie dla jej tożsamości, Łemkiń odzyskanych, których rodzice są Łemkami, ale nie wychowywali ich w łemkowskich tradycji i języku, Łemkini, która wie o swoim pochodzeniu, przekaz międzypokoleniowy nie został w jej rodzinie przerwany, ale nie jest to kwestia dominująca dla jej tożsamości, a także działaczki rusińskiej, której rodzina nie jest ofiarą akcji „Wisła”, ale traktuje to wydarzenie jako doświadczenie wspólnotowe, ważne dla rozumianej szerzej rusińskiej tożsamości. Na podstawie odpowiedzi na pytania o to, skąd dowiedzieli się o akcji przesiedleńczej z 1947 r., jak opowiadali im o niej rodzice, dziadkowie, czy czują, że miała albo nadal ma ona wpływ na ich życie, autorki pokazują, że prezentowane postawy i stopień ich zawikłania są wynikiem akcji „Wisła”.

¹ Tekst ukazał się pierwotnie w numerze 746-747 miesięcznika „Znak”, © SIW Znak sp. z o.o.: M. Watral, U. Pieczek, *To, co zostało*, „Znak” 2017, nr 746-747, s. 47-53. / Репортаж был опубликован в месячнике «Знак»: М. Ватраль, У. Печек, *То, что осталось*, „Знак” 2017, ч. 746-747, с. 47-53. З польского языка перевела Марта Ватраль.

Słowa kluczowe: акція „Wisła”, тоżsamość łemkowska, pamięć, Łemkowie

Abstract

What Remains

The article presents how (and if) the displacement action of 1947 influenced the young generation of people of Lemko origin (called the grandsons of the Operation 'Vistula'). The authors cite the statements of representatives of various Lemko identity options – Lemkos who grew up in families cultivating traditions and retaining the language, a half-Lemko whose one parent is of Lemko origin, but this is not a fact of importance to her identity, regained Lemkos whose parents are Lemkos, but they did not raise them in Lemko traditions and language, a Lemko who knows about her origins, intergenerational transmission has not been interrupted in her family, but this is not a dominant issue for her identity, and also a Carpatho-Rusyn activist whose family is not a victim of the Operation 'Vistula', but sees it as a community experience, important for the broadly understood Carpatho-Rusyn identity. On the basis of answers to the questions about how they learned about the Operation 'Vistula', what their parents or grandparents told them about it, do they feel that it had or still has an impact to their lives, the authors show that the complicated attitudes toward Lemko identity are the result of the Operation 'Vistula'.

Keywords: Operation 'Vistula', Lemko identity, memory, Lemkos

Внукам акції «Вісла» лемківського походження поставили сме такы самы звіданя: Одкаль дознали сте ся о переселенчій акції з 1947 р.? Ци мате почутя, же мала, або дальше ма она влияня на Ваше жытя? Як оповідали Вам о ній родиче, дідове? Ци думате, же мала значыня для того, кым сте днес?

На початку мусиме ся до чогоси признати – іщы до недавна основом того тексту мали быти спомины Лемків, котры пережили акцію «Вісла». Єднак наша участ в тогорічным упам'ятнію 70. річниці тых подій зверифікувала тоты думкы. Дотерло до нас, же памят о акції «Вісла» остала заперта во споминах, стала ся темом науковых сесий і тоты наррації ей не актуалізуют. Поминят ся в них працу памяти наступных поколінь, котры в історию своей родины мают вписаны тоты трагічны події. Вкінци, зачали сме задумувати ся над тым, хто і як буде продолжал памят о акції «Вісла» в наступным поколіню. Найголовніше стало ся

для нас найти одповід на звідання, як выселіня влият на люди в наших роках, внуків жертв товдышніх подій (о котрых в соспільній дебаті ся радше не бесідує, бо выселіня з 1947 р. єст постерігане з перспектывы польско-української медженародной і історичной політыкы, а в таким його виді неє місця для меншыны, для котрой акция «Вісла» была єдном з основных подій в ХХ ст.). Нашу інтуїцію (кус наперекір) потвердил Антоні Крог, дослідник карпатских соспільств, котрий в інтервю для «Tygodnika Powszechnego» (2017, ч. 21) *Polityczni Rusini* повіл: «На подібных [до лемківського упамятніня 70. річниці акції «Вісла» – прип. ред.] подіях виджу фурт тоты самы лиця, з рока на рік штотраз старшы». Коли сме переглядали знимкы з того упамятніня, усвідомили сме собі, же вельох з нас романтизує вид сучасных Лемків, нервово глядат безпечных однесінь до народной (в розумліню скансену) культуры і своє глядана кінчыт на побіным до Індиянця Лемку в чужі з чорно-білой знимкы Романа Райнфуса. Тяжше є достеречы внуків жертв акції «Вісла», для котрых тота подія тіж є формуюча – про ню ся в хыжи оповідало, сперечало, або тіж взагалі ся тот спомин лишало як тайну. А прецін середовиско молодых Лемків і Лемкынь далеко выходит поза утырвалены на передвоенных знимках образы: активні (хоц не на велику скалю) діє, ма свій живий язык, культуру і хранит памят о акиі «Вісла», але тіж тоту памят актуалізує, операт на ній достоменніст, котра хоче смотрити в будучніст.

В деякій мірі повело ся нам утримати перший замір – од репрезентантів молодого покоління отримали сме спадкобранны по прадідах, дідах, родичах спомины, але окрем того дознали сме ся, кым сут внуку жертв тых подій, што они роблят з том памятю, яку оповіст переказуют дальше, а предо вшыткым, як выселіня влияли на того, кым сут. Выбрали сме шіст ріжных історій Лемків, піл-Лемків, Лемків привернених, Лемків непевных, котры акция «Вісла» вяже на барз ріжных рівнях.

Цілий час єм гев нова

Марта: З Анном Масляном познала єм ся на лемківських студиях. Скоро вказало ся, же маме подібны історії – сме Лемкынями, але не до кінця іщы сме певны, што то значыт. Анна знала о Лемках дуже веще як я, оповідала мі о своїх досвідчынях з работы в саноцкым скансені, бесідувала зо своєм бабом Лемкыньом о тым, чого вчыла ся на тых

студиях, годна была назвати части традиційного лемківського одягу, розпознавала ікони. Тепер Анна пише докторську працю з лемківського мови. Дзвоню до неї все, коли мам мовову дилему – не лем знат она одповід на кажде звідання, але тіж є в силі одтворити історію введених до лемківського мови в остатнім часі змін. Найправдоподібніше як єдина особа на світі.

Чую ся Лемкыньом, але цілий час ем в тым нова. В середовищу лемківських діячів, а тіж в мой лемківській достоменности. Хоц мої дідове од все бесідували, же сме Лемкы, то аж пару років тому зрозуміла ем, што то значыт – товды, коли познала ем мову, коли вкінці навчыла ем ся чытати і бесідувати по лемківскы.

Коли была ем дітином, лемківска достоменніст дідів асоціювала ся мі зо святами. Святкували сме їх двараз і товды виділо ся мі того цілком нормальне, думала ем, же так є в кождій хыжи, же вшиткы дідове бесідуют зо собом в якісым інчым мову, котрого їх діти і внуки не розуміют. Коли была ем старша, зачало того выкликувати мою цікавіст, ставляла ем звідання, чом так є.

Видит ся мі, же перший раз про акцію «Вісла» почула ем в школі на лекції історії, але товды не односила ем того до себе. А коли на занятях з ВОС-у мали сме описати єдну з етнічных груп в Польщи, припомла ем си, же прецін мої баба сут Лемкыньом (про себе ем так товды іщы не думала) і же маме в хыжи книжку о Лемках. Зробила ем задачу, описала ем тоту групу, ей одяг, культуру. Так того мене заінтересувало, же прочытала ем тоту книжку до кінця і зачала ем глядати інчых публикацій о Лемках. Пак зробила ем курс провідника в саноцкым скансені. Так ся того зачало.

Іщы недавно взагалі ем не была свідомо, же ем внучком жертв акції «Вісла». Стало ся того очевидне на упамятняючых выселіня подіях в Горлицях. Товды, коли журналістка звідала ся ня, што з причыны той акції ем стратила: я, Анна Масляна, не мої баба, дідо, ци няньо.

Баба зачали споминати тамты події пару років тому. Лем зато, же ем ся заінтересувала том темом і сама зачала ем ся звідувати. Але до днес не знам їх цілою історією. Коли ем тепер поїхала домів, баба ня цапли і зачали оповідати. Они все думают, же буду їх нагrywала, і тепер уж того роблю, бо сут штораз старшы. Того, о чым гварят є для мене страшне. Трафлят ся, же коли мої баба си подумают, же повіли за вельо, цыганят, же не памятают веце, бо сут уж стары. На звідання о выселіня (а знам прецін з реляцій, як

тото проходило) відповідають, же не было вцалі так найгірше, же нп. в вагоні, в котрым они і їх родина їхали на Захід, не было аж так тісно і каждый міг сісти на пакунку з річами. Во мі одраз тото будит против, бо як тото не было найгіршым досвідчыньом, то што в таким разі може ним быти? По мойому мої баба цілво не гварят мі вшыткого. Чую, же роблят так зато, же дбают про мене і не хотят, жебы-м мусіла ся конфронтувати з їх найгіршыма споминами і травмами.

Єм Лемкыньом, але часом си думам, же не маме уж права чути ся правдивыма Лемкынями, бо прецін сме свідомы того лем пару років. Правдивыма Лемками сут нашы камараты зо середовиска, котры навчыли ся языка од родичів, діют в тым просторі од все. Застанавлям ся, ци сім років занимаю ся і дбання про мою лемківскіст з тридцет двох років жытя то дост, жебы-м сама перед собом не мала уж нияких вантпливости, же єм Лемкыньом.

Культура в языку

Уршуля: З Маргаретом Кец (Прибыло), єдном з першых Лемкынь, які єм познала, не чули сме ся шіст років. Голос в мобільці одраз мі припомнул, яку горду поставу репрезентувала. По скінчынню україністичных студий на Ягайлоньскым Університеті вернула там, де ся вродила, до села Лісец, в гміні Любін на Нижнім Шлеску.



Што гев вельо гварити – єм льокальным патрийотком. В Лісци єм ся вродила і виховала. Гев выселено зо села Бортне в горлицьким повіті моїх прадідів од страны вітця. В Лісци мешкат близко 300 осіб – векша част то Лемкы, а недалеко, в Лігници діє нп. Лемківскій Ансамбль Пісні і Танця «Кычера». Подумай си, же в моім селі сут Полякы, котры барз добрі бесідуют по лемківскы – пару раз была єм

зачудувана, же то не сут Лемкы, бо ціле жытя была єм о тым переконана. В Лісци николи не было проблему, жебы ся признати кым і одкаль ся є.

Достоемніст і народову культуру переховую в языку. Родиче уформу-вали во мі барз сильне почутя приналежности і свідомости. Моім рідным языком є лемківскій, вчыла єм ся го од наймолодшых років, в мой хыжи не бесідувало ся інакше. Польского языка зачала єм ся вчыти в школі, памятам тоты тяжкы повороты до школы по вакациях і як вшытко ся мі товды мішало. Зрештом, істория любит ся повторювати – мої дівкы тіж аж в передшко-лю зачали ся вчыти польского.

Єм правнучком жертв акції «Вісла», мої прадідове остали выселены з ді-дами, котры товды были ішчы малыма дітми. Прадідове вмерли коли мала єм 10 років, в тамтым часі ішчы не інтересувала єм ся історийом. Хоц в хыжи уформувано свідоміст того, кым єм, то не памятам, жебы мі хтоси оповідал про тамты події – істория, даты, реляції пришли до мене ззовні. Упамятням річницю акції «Вісла» так як інчы свята і річниці. Николи єм єднак не чула, же наше походжыня то тема табу – жыли сме своїм жытьом, поза великом історийом, а вартости, звыкы, язык вынесла єм з хыжы. Родиче повторю-вали мі, же мужа повинна єм глядати серед Лемків. Так ся стало. Думала єм о тым, ци могла бы-м жыти з не-Лемком. Може так, але мусіла бы-м го навчыти лемківского.

Анегдота о достоменности

Марта: Пару років тому опублікувала єм на ґамбюкнижці впис о тым, же святкую лемківску Велию ушками од мамы і борщом з порошку. Моя наступна бесідниця, котра хоче остати анонімова, замістила під ним ко-ментар: «Добрі, же пишеш, припомла єс мі о дідах, уж до них дзвоню!». Знали сме ся уж од якісого часу, але рідко бесідували сме о лемківских однесінях в ей жытю. Была єм барз цікава, ци часто дзвонит до своїх дідів в лемківских справах.

Не чую ся Лемкыньом. Николи єм не была частю той соспільности, до тепер знам про ню барз мало. О тым, же мам лемківскы корені, зачала єм бесіду-вати з няньом аж як мала єм парунадцет років. Скорше єм і не знала, же є штоси таке як Лемкы, тяжко было мі їх собі уявити. В тамтым часі лемків-ску сторону мойой достоменности постерігала єм неґатывні. Предо вшыт-кым з огляду на того, же як мала дітина была єм позбавлена контакту з лем-ківском частю мойой родини. Памятам, же мала єм про тот брак контакту

великій халь і обвиняла єм іх о того, же были так міцно звязаны зо своїом герметычным достоменністю. Дідове барз хтіли, жебы іх сынове взяли си за жены Лемкыні, про то коли іх найстарший сын, мій няньо, звязал ся з мойом мамом, Польком, не хтіли того заакцептувати. І навет по тым, як уж єм ся вродила, мої дідове барз на няня натискали, пропонували, жебы може кус іщы пождал і нашол си жену Лемкыню. Нашы реляції унормували ся аж по вельох роках, коли вшыткы ся постаріли, дідове одпустили і было уж за пізно, жебы творити новы родини. Тепер мої лемківскы дідове уж не думают о тым, жебы нам, своїм внукам, переказати тоту культуру, хотят просто мати з нами близькій контакт.

О акції «Вісла» дознала єм ся в контексті повоєнної історії Вроцлава, то єст міста, в котрым єм ся вродила, з бесід о тым, же тутышні жытелі сут зо Сходу, України або з околиц Крениці, де є рідна земля мойой лемківсой родини. Лемкы были для мене єдном з груп, котра остала насильні выселена, і очевидно іх історія є трагічна, але така є тіж історія мойой польской родини, котру выселено з території днешньої України. В мойій уяві акція «Вісла» то част повоєнного образу Польщы (і шырше – Європы), єдно з выселінь, з котрыма нашы дідове мусіли ся сконфронтувати.

Видит ся мі, же жытьови выборы діти выселенців были выкликаны вимогами, якы ставляла етнічна і релігійна меншына, котра нашла ся в Польщи в тяжкій ситуації, а барз хтіла сохранили свою достоменніст. І в котрисым моменті, в мікроскали, того заважыло на тым, як выглядают меджелюдскы релациі і што окрислят ся як моральні властиве. В тым виджу найповажнійшы для мене косеквенції акції «Вісла» – мої лемківскы дідове, дбаючи о сохраниня свойой культуры, підняли рішыня, котре мало влияния на того, як выглядало мое дітиньство і контакты з частю найблизшой родини.

Моя лемківскіст є звязана з достоменністю єдного родича, але николи не стала ся так міцна, жебы детермінувати кым єм. Выросла єм зо свідомістю, же єм з векшыновой групы в Польщи – єм польском католичком. О лемківській достоменности дознала єм ся за пізно і, щыро повісти, не виділа мі ся она на тільки атракційна, жебы хотіти до ней вернути. Не уявляю собі, жебы-м мала єй переказати моім дітям, хыбаль лем як цікавостку. Сама нич про ню не знам, николи не стала ся мойом obsesією, ани важным елементом мойого жытя. Тото, же єм в якісій части Лемкыньом, є лем анегдотом о мі і того ся уж радше не змінит.

Як не быти бортаком

Марта: Севериян Косовскій є Лемком зо Заходу. Його родина не вернула на Лемковину, але переказала му любов і пошану для втраченой отчизны. В бесіді з Северияном не чути нияких вантпливости в однесенію до того, кым є. Міц його наратції операт ся на тым, же акція «Вісла» не перервала меджепоколіньового переказу в його родині, быти може аж і го зміцнила. І тепер Севериян є не лем активні заангажований в жытя лемківской меншыны в Польщи, але тіж може ся гордити лемківскым языком на матуральным свідоцтві.



Родом ем з чысто лемківской родины, в котрій так родиче, як і дідове то Лемкы з Лемковины. В нас все ся бесідувало по лемківскы. В моім припадку є тіж важне, же знал ем дідів з єдної і другой стороны, знал ем тіж своїх прадідів. Для них бытя Лемком было натуральне і тоту натуральніст, гордіст з того, кым сут, переказали мі.

Тяжко мі повісти, коли перший раз почул ем о акції «Вісла». Ви-

дит ся мі, же коли был ем малым хлопчыском і мешкал ем на стале в рідній хыжи. В часі коли родиче были в роботі, оставал ем з дідами, а они часто оповідали мі тоты історії, rysували, як выглядали їх хыжы, поясняли, чом не мешкаме в Горах.

В тых оповіданях час ділило ся на дві части – «перед» і «по» акції «Вісла». Тото, што было «перед» было добре. Гын было весело, добрі, в себе. Тото, што было «по», вязало ся з больом, травмом.

Дідове все впоювали мі, жебы-м бесідувал по лемківскы, ходил до церкви, жебы-м ся не ганьбил того, кым ем. Жебы-м был явным Лемком, бо тот, котрий є явний, не ганьбит ся того, кым є, ма пошану інчых люди. Бо як єс Лемком, а ся того стыдаш, то єс бортаком.

Люблю вертати до того, што было «перед». Часом собі уявлям, як бы то было, як бы-м жыл на Лемковині в тамтых часах. Мойом отчизном є Лемковина, але є то аркадия. Каждый человек ма сентимент до місця, де ся вродил, де

пережыл першы роки жытя. Я ем ся выховал на селі під Лігницьом і до кінця жытя буду мал сентимент до того місця, бо гев ем ставлял першы крокы і познавал ем світ. І хоц были сме єдином лемківском родином в тым селі, то добрі жыли сме зо сусідами, мали сме з нима добрый контакт і нихто нам не докучал. Принаймі я не памятам таких ситуаций. Так тіж было в Лігници.

Єднак моя правдива отчызна і отчызна мойого народу то Лемковина – горы, церкви, капличкы, села, деревяны хыжы. То є природне, моє, а того, што є на Нижнім Шлеску – нашмарене, чуже. В Горах є моя отчызна і выселіня того не змінило. Хоц зобрано нам материяльны добра, не маме документів власности, то Лемковина тырват в нашій духовій сфері. До тепер, коли ходиш по лемківських селах, видно тоты місця, річи створены Лемками – церкви, кресты, котрых на щестя ішчы кус остало. То был цілком інчий од того, на котрым нашли сме ся на Заході реґійон.

Не думам о собі як о великым лемківскым активісті. В 2014 р. писал ем матуру з лемківского языка, тепер провірям свої можливости в радю і портали ЛЕМ.фм+. Роблю тото, бо то мій язык і моя культура. Писане, а тым барже живе, бесідуване слово є для мене барз важне. Помагат сохранили лемківску достоменніст.

Памятныкы бабы Надії

Уршуля: Наталия Віслоцка тепер мешкат во Львові, хоц родом є з Любіна на Нижнім Шлеску. Познали сме ся кореспонденцийні – редагувала ем тлумачыня Наталіі до книжки Лукаша Сатурчака і Леся Белея *Асиметрична симетрия*. З ней ем ся дознала, же Наталия є Лемкыньом. Ёй родину в часі акції «Вісла» переселено з Лабовы (місцевости медже Креницьом а Новым Санчом) до понімецкой ґаздівкы Ерліх, одкаль перенесла ся до поблизкого Немстова. О собі гварит, же дозріла до того, жебы назвати ся Лемкыньом, не хоснує лемківского языка, хоц вчыт ся українського.

Моя істория памяти о акції «Вісла» є літня. Коли конфронтую свої спостережыня і думкы о тій події зо знаємыма, то вказує ся, же іх тото барже болит. Мам камараткы, котры оповідали мі о своїх бабах, котры аж ся трясли на думку о тым, же могли бы си взяти за мужа Поляка – прецін Полякы зробили біду Лемкам. В мене чогоси такого не было.



Памят о акції «Вісла» оста-
ла мі переказана бабом Надійом,
котра радо ділит ся своєю опо-
вістю, wypowiedat ся в звязаных
з выселіннями публикациях, ма мі-
сию, жебы ділити ся тым досвід-
чынём, пише памятныкы і удо-
ступнят їх інчым – ей wypowiedи
нашли ся в книжці Мартіна Пол-
лака *Топографія памяти*. Баба сут
для мене великым авторитетом.
Подля себе сут предо вшыткым

Українком, пак Лемкынём. Их історія є барз добрі передумана і переро-
блена, може зато неє в ній таких емоций, котры сут іщы в інчых Лемках.
Недавно єм си усвідомила, же николи не чула єм їх історії од початку до
кінця, а зато, же сама беру участ в проєкті односячым ся тіж до історії
міграції Українок, попросила єм їх, жебы мі того оповіли. Товды перший
раз почула єм од них міцны слова: «тот окропечный рік», «незрозумліня»,
«безсильніст». Гідні гірчи явило ся, коли оповідали о своїм вітцю, котрий
приятелювал з Поляком – тот повіл, же перед депортаційом вітця бабы,
мого прадіда, охоронит зміна віроісповідання на римській обряд. Прадідо
того зробили, змінили обряд, але і так їх выселили. На початку трафили
на газдівку Ерліх, в котрій мали замешкати в stodoli, зато же гын не было
хыж. Мама бабы нашли якісу можливіст, жебы перенести ся до поблизкого
села і жыти в кус ліпшых обставинах. Початково сім переселеных родин
мешкало в єдній великій хыжи – од липця 1947 р. до яри 1948 р., пак каждая
з них нашла свій власний кут.

Ціла наррація, котра є в мойй родині, операт ся на акції «Вісла». Кус так,
як бы час был поділений на «Лабову» і «по Лабові». Історія бабы Надії є хро-
нологічні уложена, хоц знам, же были товды дітином і мусіли ей переняти од
старшых. То є очевидне, же ідеалізуют жытя в Лабові, але подля такого са-
мого принципу, подля якого ідеалізує ся дітинство. Обертают тіж увагу на
почутя бытя вібчым по переселіню. Головні в історії їх вітця, котрий в Ла-
бові был заможным газдом, а як пришол на Нижній Шлеск, з безсильности
пару першых дни провюл сідячы безчынні на снопі сіна.

Напята на польско-лемківській ленії сут в мойй родині барз міцны. Мої
дідо мали в околици Лабовы пару гектарів ліса, моя родина рішыла ся

о нього упомнути, але процес тырват барз долго. В тым контексті появляють ся в мой рoдині негатывны коментарі односячы ся до Поляків, державных інституцій, а тіж того, як Лемкы сут днес дискримінуваны тіж жытелями того села, котры бесідууют, же не повинны сме вертати, бо не маме уж прав до польскых лісів.

Мій отец ма лемківскы корені, мама є Польком. В поколіню няня бесідування, же ест ся Лемком было проблемом і лемківске походжыня было чым-си, на што можна было смотрити в катeгоріі ганьбы – тота квестия не односит ся до мене і моіх знаємых рiвесників Лемків. Няньо еднак ня нагварял, жебы-м навчыла ся языка, брала участ в культурным жытю Лемків, хоц сам того не робил. А моі баба бесідували по українскы, хоц днес, чым барже познаю іх язык, тым ліпше виджу, же є в ним вельо лемківскых втручынь. Николи не чула ем ся частю лемківской спільноты, не переконували ня закрапляны палюнком імпрезы і цепелийовий характер тых стріч.

Мусіла ем дозріти до того, жебы назвати себе Лемкыньом, але николи не мала ем проблему з прызнаньом ся до свого походжыня, хоц не до кінця была ем свiдома, што то значыт.

Конечніст спілoдчування

Марта: Марія Сiлвестрі є русиньском активістком з Пітсбурґа, ведучом John & Helen Timo Foundation. Через остатні два роки, разом зо своїм приятельом, Джоном Ріґеттiм, робила документ о акції «Вісла» *Аж і слезы не старчыли*², котрий мал свою польску премєру на квітньовым лемківскым упамятнію. Предкы Марії не были выселенцями, події з 1947 р. могли бы не быти ей історийом, а еднак чує ся одповiдальна за тото, жебы оповісти о них світу.

Акція «Вісла» є моім досвідчыньом. Так чую і видит ся мi, же як Карпаторусины мусиме быти свiдомы, же є то част нашой спільной історії. Але знам тіж, же для люди в мой ситуациі то квестия wyboru. Тяжкого, бо принимаючы досвідчыня акції «Вісла», прынимат ся тіж чутя і емоції, котры з ним приходят і треба собі з нима порадити.

² Фiльм є доступний під мотузком: <https://www.youtube.com/watch?v=be7eQ3MtRMQ&t=809s>.



Для люди в наших роках тамты події так міцно виходят поза зна- не нам розумління страшных річи, же не знаме собі того уявити і од- нести до власного жытя. Нам ся може трафити того, што ся стало в маю в Менчестері – мам вражы- ня, же аж і знаме якоси ся з тым погодити. Ситуация, в котрій хто- си дуркат до наших двери і гварит, же маме дві години на лишыня хыжы, є страшна, годни сме ей як таку окрислити, але видит ся

нам взагалі нереальна. Єднак принимаме за нормальне, же коли ідеме на концерт, переходиме черех детекторы металів і вшиткы інчы середкы обе- режности, котры одраз нам комунікуют, же сме ся нашли в потенцияльні небезпечній ситуації.

Мала єм 12 років, коли зашли сме до нашої родины спід Івано-Франків- ска на Україні, товды перший раз познала єм Лемків, котрых выселено по II світовій войні. В тым припадку ходило о переселіня з 1945 р., не о акцию «Вісла», але тото досвідчяня вписує ся в повоєнну історію переселінь. Па- мятам полне пороху, смутно і непокоючо рівне місце – там, де мешкам, сут горы, взагалі не розумію рівнин. Баба з нашої родины, до котрой сме заш- ли, была барз самітна, походила з єдиной лемківской родины в тым селі і не было гын никого, з кым могла бы бесідувати по свому. Не знала єм, о чым бесідували з мойом бабом, але єм чула тоты емоції, котры выкликала тота стріча. Зробило тото на мі велике вражыня.

Документальний фільм, котрий сме накрутили, то єден зо способів на сохраніня памяти о подіях з 1947 р. зо стороны тых, котры їх пережили. Для нас є то очевидне, але може треба тото підкрислити, же тоту історію оповідаме з нашої, лемківской перспектывы, котра є, на жаль, так часто по- миняна в медияльным переказі.

Нашом цілю як активістів є од все тото само – усвідомляти не-Русинам, же сме. Бо мы уж знаме, кым сме, можеме ся стрічати в тых дивных русинь- ских місцях в Європі і бесідувати о тым, як попутаны сут нашы історії, як не любиме звідань о нашу зложену достоменніст. Але так, як вы пишете тоту статю для польского часопису, бо хочете оповісти о Лемках як найбільшому

чыслу осіб споза лемківской меншыны, так і мы зробили сме тот фільм і удоступняме го за дармо на YouTube, жебы каждый міг го обізрити і почути, же в 1947 р. мала місце акция «Вісла», котра знищыла цілий лемківскій світ.

Вертаня до лемківскости³

Уршуля: Марту Ватраль познала ем в Кракові, рік по скінчынню українстичных студий. До того часу думала ем, же Лемкы сут єдным з українських етносів. Завдякы ній скоро ем зрозуміла, же Лемкы-Русины маюť автономічну достоменніст а тіж невелику, але міцну репрезентацію. Єм їй за тото вдячна – то была велика лекция покоры і бытя уважным на заплянтану, недорепрезентувану, поминяну достоменніст. Стало ся для мя ясне, же написаня репортажу о лемківскій памяти о акції «Вісла» може ся повести лем завдякы заангажуваню Марты.



Моя істория зачынат ся в селі на Нижнім Шлеску. Моїх дідів Ватральів выселено гын в 1947 р. Родиче мойой мамы тіж были выселенцями – дідо і баба Полянскы познали ся уж на Заході (сотворили родину на селі під Олесницьом). В мойі хыжи николи не бесідувало ся по лемківскы, а о тым, кым сме тіж невели. Тото, же днес можу повісти о собі, же чую ся Лемкыньом, є ефектом мойой тяжкой достоменностьовой работы на

студиях (студиювала ем м.ін. російску філологію з русиньско-лемківським языком на Педагогічным Університеті в Кракові) і поза нима, бо од шестьох років ем кымси в роді лемківской активістки.

О акції «Вісла» чула ем головні од няня, але аж товды, коли зачала ем інтересувати ся том справом, знала ем як ся о тото звідувати і ліпше ем розуміла одповіді. Щыро повім, же все чула ем ся кус поза тым досвідчыньом.

³ Тота wypowiedz нашла ся лем в електронній версії репортажу, доступній на сайті Місячника «Знак»: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/to-co-zostalo/>

Оно пришло до мене пізно, не знала єм думати о ним інакше, як о чымси не до кінця звязаным зо мною, бо прецін як могло влняти на мене штоси, чого єм не пережила і о чым через векшу част жытя не мала єм понятя.

В остатній вікенд квітя 2017 р. упамятняли сме 70. річницю акції «Вісла». Сідила єм в часі лемкознавчої конференції, організуваної в рамках упамятніня, з самого заду, в достойній сали Colegium Maius ЯУ, в своїй *Alma Mater*, місци, в котрым єм ся навчыла думати. Чула єм ся непевні, зато же робила єм лемківскы написы до документального фільму, котрий мал гын быти высвітляний і знала єм, же быстрее око моїх люди достереже каждую хыбу, каждый польонізм, каждую недостаточні лемківску структуру. Не мылила єм ся, бо уж при першых привитанях в групі моїх камаратів – лемківскых актівістів, єм почула: «Марта, я тя забию за тоты написы, тільки хыб, тільки польонізмів! Але ти пробачам, вкінци єс зо Заходу, лем, на Бога, най тото хтоси поправит!». Што значыт быти Лемкыньом зо Заходу? Тяжко є пояснити вшыткы нюансы і конотации з тым звязаны. Основы сут такы, же Лемкы зо Заходу сут барже засимілюваны, скорше тратят язык, а предо вшыткым не мешкают в себе, не вернули на Лемковину. То же єм Лемкыньом зо Заходу і лемківского языка навчыла єм ся не в хыжи, лем аж на студиях, є єдном з консеквенций акції «Вісла». Тоту консеквенцію найпростійше є мі розпознати і назвати.

На лігницку част упамятніня забрала єм своїх родичів і приятеля. Коли боком ока посмотріла єм на мойого зворушеного няня, зачала єм си усвідомляти, як барз тото в ним жыє. І же взагалі неє так, же нич мі з того досвідчєня не переказал. Тоты два дни проведєны на упамятнінях акції «Вісла» были для мене переломом. Хыбаль перший раз єм почула, же є то моя істория і знам, як о ній памятати. Заняло мі тото 26 років.

Перед упамятніньом опублікувала єм на гамбокнижці програм подій і впис, в котрым єм написала, же неолонга буде тота річниця, спомла єм о бабі, котры по дорозі на Захід трафили до лаґру в Явожні. О пару дни пізнійше бесідувала єм з мамом через мобільку, наглі до бесіды влучыл ся няньо, котрий ся мя звідал: «Марта, але чом не написала єс нич про діда Ватраля, він тіж был в Явожні». Одповіла єм же не была єм того певна, на што няньо з малом претенсийом звідал: «Но як то не была єс певна?». Но власні, як то? Прецін повина єм была тото знати.

Прото, же вчыла єм ся лемківскости на студиях, коли мала єм якісы проблемы зо зрозуміньом языка, коли не знала єм як штоси повісти, або бракувало мі основ з простору лемкознавчых знань, то думала єм о тым як

о консеквенції невыстарчаючой пильности, старанности, недочытання. Але ці можна хоснувати тоты категоріі до свойой достоменности? Ці можна хоснувати аргумент, же не знам, як выглядала хыжа моіх передків, ці чым ся занимали перед выселіньом, або ці і як долго моі дідове были в лагрі в Явожні, бо ем не дочытала пару стран в книжці?

Мам в собі пару заклять, фраз, на котрых была ем выховувана. Барз долго ем іх не розуміла, так як не докінце ем знала, чом коли іхаме до бабы і діда Полянських, мій няньо бесідуе з нима в інчым як польскій языку. Няньо мі часто повторювал (цитуючы польского клясика): «Марта, памятай, як ся не будут тебе бояти, то ся будут з тебе сміяти». Початково ігнорувала ем тоту мудрість, як цілком непридатну, але еднак мала ем ей вбиту до головы. Заставляла ем ся, чом мам лем тоты дві можливості, ці напавду нее нич медже нима? Тепер, коли смотрю на себе і свої выборы, а тіж моіх родичів, знам, же є то єдно з невелих оружів, якы мают люде, котрым все ся повторювало, же сут гіршы. Ані я, ані мій няньо не сіеме постраху в місцях, в котрых жыєме. Але я і він маме почутя, же цілий час мусіме собі і світови доводити, як вельо вартаме і пошана (на котру тяжко робіме) є для нас най-векшом вартістю.

В моім жытю барз добрі видно тоты змагана, стараня, жебы си заслужыти на пошану. Моі знаёмы і прыятелі з нелемківскаго світа часто чули од мене чым ся занимам. Оповідала ем ім о Лемках, о іх травмах, літэратуры, культуры – о тым, чого ем ся вчыла, до чого сама ем доходила як дослédничка і як Лемкыня. Єднак не мам почутя, же мя розуміли. Часом ся звідали, чым ся актуальні занимам, часто ставляли зас тоты самы звіданя, на котры по деякым часі перестала ем адповідати зато, же сама мала ем почутя, же може є то мало інтэресуюче, мало важне. Тепер ем єдном з невелих спецыялісток в напямі Лемків/ лемківскай культуры і надійом на развiтiя лемкознавчых студій (як часті студій о меншынах), але часто чую, же для шыршого кругу не ма то ниякой вартості.

Кождiй з нас, внукив акцiї «Вiсла», перэховуе iсториї, котры можут мати дуже векшу силу дiяннiя, як фурт повторюваны фразы.

★

Добрі ся стало, же не написали сме того репортажу на квітньову річницю. Маме почутя, же товды писали бы сме цілком о чым інчым, хоснували бы сме великы і выбиваючы зо стрэфы комфорту слова, такы як

«травма», «кривда», «звірство». Звідали бы сме, ци сме си в силі уявити, як то єст стратити хыжу, ґаздівку, улюблены горы, звірята, ізбу з пецом, а тіж чест і пошану до себе і того кым ся є. Днес знаме, же были бы то планны звіданя, бо одповіді на них лем уміцнили бы акцию «Вісла» як 70-літню поблідлу уж травму, котрой наше покоління нее в силі ани си уявити, а не то, жебы аж і вполни почути. Вказало ся, же ничого не мусиме си уявляти, ци одтворювати зо старых знимок, бо акция «Вісла» была граничным досвідчыньом для цілого лемківського народу і ей консеквенциі не затримуют ся на тых, котры ей пережили 70 років тому.